

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ І ШЛЯХИ ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Проаналізовано причини схильності до адиктивної поведінки серед курсантів. Автор подає детальну характеристику стадій адиктивного процесу. Висвітлено результати дослідження схильності до алкогольної залежності серед курсантів. Запропоновано систему профілактичних заходів у курсантському середовищі щодо виникнення адикцій.

Ключові слова: адиктивна поведінка, адикція, адиктивний процес, юнацький вік, алкогольна залежність, хімічна залежність, девіантна поведінка, залежність.

Постановка проблеми. Нині простежується інтенсивна динаміка у всіх сферах суспільного життя, що характеризується складними соціально-економічними умовами, розчаруваннями, крахом ідеалів, конфліктами у сім'ї і на роботі, втратою близьких, різкою зміною звичних стереотипів і відповідно труднощами адаптації до проблемних життєвих ситуацій. Тому сучасній людині доводиться приймати величезну кількість рішень в умовах обмеженого часу, у зв'язку з чим суттєво зростає навантаження на системи адаптації особистості. За таких обставин прагнення до психологічного і фізичного комфорту не завжди можливо реалізувати, особливо це стосується молодого покоління, якому завжди складно віднайти психологічну рівновагу.

У зв'язку з загальною спрямованістю юнаків і дівчат на майбутнє створюється сприятлива психологічна основа для більшої відкритості різноманітним переживанням. Юність є віком самовизначення, формування системи життєвих цінностей, специфічної емоційної чутливості і періодом формування основ емоційної культури, найважливішою рисою якої є почуття відповідальності за свої переживання і перед собою, і перед іншими. Прагнення до нових, незвичайних відчуттів і переживань лежить в основі мотивації молоді до адиктивної поведінки, що загрожує і особистості, і суспільству.

Стан дослідження. Проблема адиктивної поведінки молоді – національна і вимагає для свого вирішення об'єднання людини та спільноти.

Проблему адитивної поведінки розглядають у кількох напрямках: медичні аспекти вживання психоактивних речовин (А. Лічко, В. Би-

тенський, В. Херсонський, Б. Братусь, П. Сидоров, Н. Буторіна, М. Буянов, І. П'ятницька), правові аспекти (Ю. Аргунова, А. Габіані, С. Дворяк, Р. Готліб), педагогічні аспекти (О. Маюров, Б. Левін, М. Левін, В. Матвеев, О. Гройсман, Д. Колесов, В. Оржеховська, О. Удалова, О. Пилипенко, Н. Максимова, С. Толстоухова, Н. Пихтіна). Наукові пошуки та психологічна характеристика осіб з адиктивною поведінкою простежуються в працях А. Єгорова, Ц. Короленко, Н. Максимова, В. Менделєвіча, Н. Фетіскіна [6; 7; 9; 10; 12].

Зазвичай адиктивну поведінку особистості розглядають із позиції залежності або девіантної поведінки. Адиктивна поведінка, на думку Н. Фетіскіна, є аутодеструктивною поведінкою, пов'язаною із залежністю від вживання певних речовин з метою зміни свого психічного стану [12, с. 30]. Така поведінка призводить до деградації особистості та руйнівно впливає на організм людини.

За трактування адиктивної поведінки як однієї з форм девіантної поведінки Н. Фетіскіна пояснює, що прагнення людини до зловживання чимось або кимось пов'язане із прагненням саморегуляції та адаптації до проблемних ситуацій [12, с. 14].

У працях В. Менделєвіча адиктивна поведінка також розглядається як один з типів девіантної поведінки і пов'язана з формуванням прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин чи постійною фіксацією уваги на визначених видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій [10, с. 75].

З огляду на трактування адиктивної поведінки основною її оцінкою є аналіз взаємодії особистості з реальністю, адаптивність – пристосування стосовно реального оточення індивіда. Спосіб взаємодії з дійсністю у вигляді відходу від реальності усвідомлено (чи не усвідомлено) вибирають ті, хто ставиться до реальності негативно й опозиційно, вважаючи себе нездатними адаптуватися до неї. Водночас може бути небажання пристосуватися до дійсності через її недосконалість, консервативність, однаковість, придушення екзистенціальних цінностей чи відверто антигуманну діяльність. Проблема адикції розпочинається тоді, коли прагнення відходу від реальності, пов'язане зі зміною свідомості, домінує у свідомості, стає центральною ідеєю. Адиктивна поведінка молоді дедалі гостріше постає як соціальна проблема і з'ясування біологічних, соціальних і психологічних причин виникнення адикції є важливою умовою формування стійкості особистості та забезпечення її психологічного благополуччя.

Метою статті є виявлення соціально-психологічних детермінант адиктивної поведінки юнаків на прикладі курсантів ВНЗ.

Виклад основних положень. У науковій літературі під адиктивною поведінкою розуміють (англ. addiction – схильність, шкідлива

звичка) зловживання одним або кількома хімічними речовинами, що протікає на фоні зміненого стану свідомості [1, с. 33].

Великий психологічний словник під редакцією В. Зінченко визначає адиктивну поведінку як особливий тип форм деструктивної поведінки, що виражається в прагненні відходу від реальності через зміну свого психічного стану [3, с. 22].

Як підтверджують численні дослідження, незадоволена потреба в самоствердженні в молодих людей призводить до спроб реалізувати себе не тільки у творчості, але й у негативних формах активності – насильстві чи злочинах, що спричиняє втечу в алкоголь, наркотики. Це промовисті приклади форм адиктивної поведінки.

Адиктивна поведінка – саморуйнівний феномен психіки, що пов'язаний із порушенням в емоційно-вольовій регуляції особистості і протікає в кілька етапів.

Початок формування адиктивного процесу відбувається завжди на емоційному рівні і має кілька етапів. На думку Н. Фетіскіна, вихідна точка – переживання інтенсивної гострої зміни психічного стану через хороший настрій, почуття радості, екстаз, незвичайний підйом, відчуття драматизму, ризику в зв'язку з визначеними діями (вживання речовини, що змінює психічний стан, переживання в зв'язку із ситуацією ризику в азартній грі, почуття незвичайного хвилювання під час знайомства та ін.) і фіксація у свідомості цього зв'язку [11, с. 56].

У молоді, що відчуває подібні емоції, з'являється розуміння того, що, як з'ясувалося, є доступні способи доволі швидко і без особливих зусиль змінити свій психічний стан. Групою ризику стають люди з низькими адаптивними можливостями, нестійкі до стресорів, що виявляють постійне невдоволення собою, життям і оточенням, коли у скрутну хвилину немає підтримки.

Наступний етап адиктивної поведінки характеризується формуванням визначеної послідовності застосування засобів адикції. Встановлюється визначена частота реалізації адиктивної поведінки. Вона залежить від багатьох факторів: особливостей особистості до виникнення адикції, установок, що передують адикції, особливостей виховання, культурного рівня, соціального середовища, значущих подій у житті, змін звичного стереотипу й ін. Провокувати адикцію розпочинають будь-які події, що викликають занепокоєння, тривогу, почуття психологічного дискомфорту.

На третьому етапі адиктивний ритм стає «стереотипним, звичним типом реагування, методом вибору при зустрічі з вимогами реального життя», «інтегральною частиною особистості». Це робить адиктивні несприйнятливими до спроб їхньої критики. Мотивація штучної зміни

свого психічного стану стає настільки інтенсивною, що ставлення до проблем інших, у тому числі найбільш близьких, втрачає значення.

Четвертий етап – повне домінування адиктивної поведінки. Відбувається через занурення в адиктивний процес, остаточне відчуження й ізоляція від суспільства. Адикт нічого не залишає від свого внутрішнього світу, а залишається тільки зовнішня оболонка. Самі адиктивні реалізації не приносять колишнього задоволення, контакти з людьми вкрай утруднені вже не тільки на глибинно-психологічному, але і на соціальному рівні. Втрачається здатність до маніпуляції іншими.

На цій стадії довіра до адиктів уже загублена, їх розпочинають сприймати як «втрачених», «ні на що добре не здатних людей».

П'ятий етап має уже характер катастрофи. Адиктивна поведінка руйнує і психіку, і біологічні процеси організму. Нефармакологічні адикції також порушують фізичний стан у зв'язку з постійним стресом, що спричиняє захворювання серцево-судинної і нервової систем [6, с. 77].

Оскільки адиктивна реалізація вже не приносить колишнього задоволення і не відбувається бажаної зміни настрою, стан адикта в цілому характеризується апатією і пригніченістю. Доадиктивне «Я» зруйноване, повернення до нього неможливе, з такими людьми майже не вдається налагодити емоційний контакт. Настає період загальної кризи, духовного спустошення, що значною мірою може ускладнити корекцію чи зробити її цілком неможливою.

В. Менделєвіч описує такі характеристики особи, схильної до адиктивної поведінки:

– **егоцентризм** – усі роздуми адикта концентруються на його особі, тому він не здатен повноцінно спілкуватися з іншими;

– **боязнь успіху** – поведінка такої особи зазвичай деструктивна. Боязнь успіху базується на страху, що успіх не може бути тривалим, він колись завершиться;

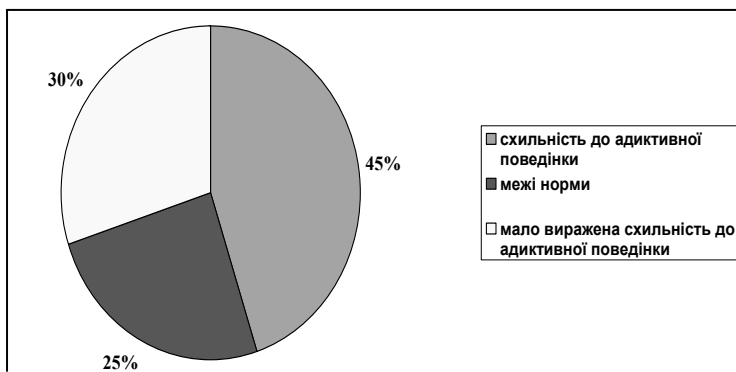
– **сильне відчуття агресії і садизму стосовно інших** – юнака, що переживав у дитинстві образи і фізичні покарання, приваблюють психотропні речовини чи інші способи узалежнення, завдяки яким йому вдається уникнути дисфорії, що асоціюється з гнівом і злістю, дозволяючи залишатися спокійним і розслабленим;

– **самоповага** – розглядається як головний психодинамічний механізм, що лежить в основі будь-якої адикції. Адиктивна поведінка виступає як компенсаторний механізм убогого самоіміджу, низької самоповаги, оскільки така особа нездатна задовільняти свої потреби загальноприйнятим способом [10].

Профіль особистісних характеристик особи, схильної до адиктивної поведінки, потребує детального вивчення, тому виникла потреба у проведенні дослідження серед курсантів ВНЗ МВС України.

У дослідженні взяли участь 40 курсантів факультету психології ЛьвівДУВС. Серед них були курсанти I та III курсів. У дослідженні використано методику «Визначення схильності до поведінки, що відхиляється» А. Орел та методики на визначення схильності до алкоголізму В. Менделевича.

З огляду на результати дослідження за методикою «Визначення схильності до поведінки, що відхиляється» можна зробити висновки, що у більшості курсантів переважає схильність до адиктивної поведінки. Хоч достатньо цікавим є те, що домінуючою вона є у дівчат (див. діаграми 1, 3).

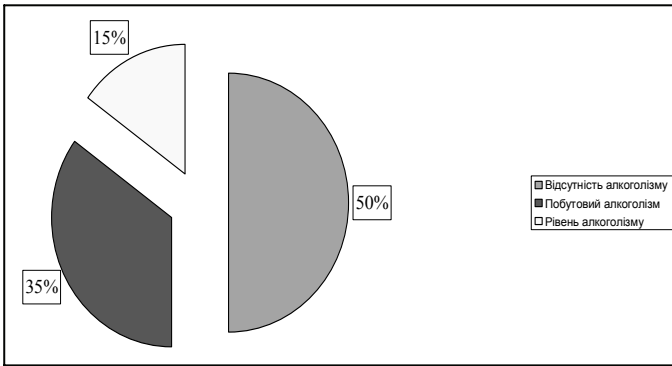
Діаграма 1. Схильність до адиктивної поведінки

Тобто схильність до адиктивної поведінки домінує у більшості курсантів (45%). 30% опитаних отримували показники «мало виражена схильність до адиктивної поведінки».

Якщо порівнювати результати дослідження серед вибірки хлопців і дівчат, то у дівчат домінує показник схильності до адиктивної поведінки.

Опісля проведення методики на визначення схильності до алкоголізму В. Менделевича з'ясувалося, що 15% курсантів знаходяться на рівні алкоголізму, 35% на рівні побутового пияцтва, проте втішно, що в половини курсантів відсутній алкоголізм (50%) (див. діаграма 2). Тобто курсанти мають достатньо механізмів і способів, щоб протистояти алкогольній залежності.

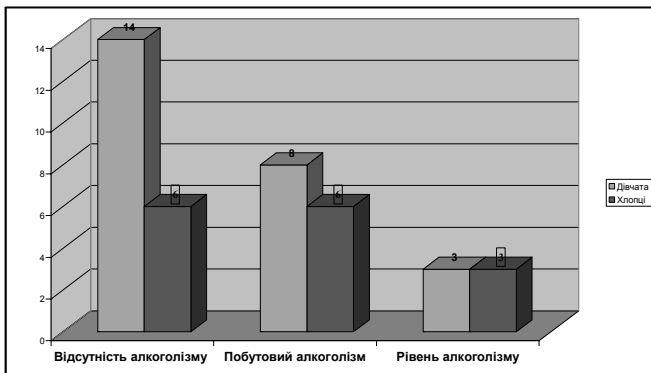
Відповідно до специфіки нашого дослідження цікаво було з'ясувати відмінності у зловживанні алкоголю у хлопців і дівчат та особливостей відповідно до навчального курсу (див. діаграми 3, 4).

Діаграма 2. Кількісні показники рівня алкоголізму серед студентської молоді

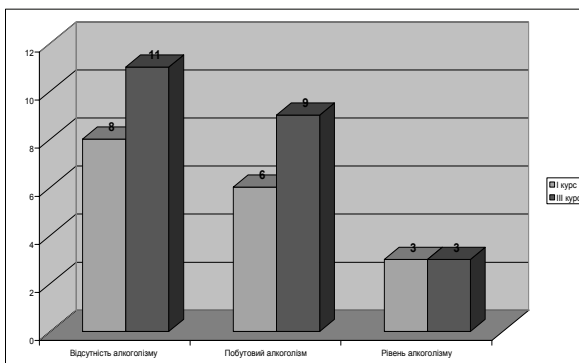
Щодо порівняння схильності до алкоголізму, то у дівчат він домінує порівняно з хлопцями. Особливо це стосується побутового пияцтва (8 дівчат) (див. діаграма 3).

Це вказує на те, що дівчата менш опірні до емоціогенних ситуацій і частіше можуть вдаватися до такого способу вивільнення емоцій та відреагування, як алкоголь. Відповідно вони знаходяться у групі ризику щодо виникнення певного рівня алкоголізму, а, як відомо, алкоголізм на рівні хвороби у жінок практично невиліковний. Тому основним завданням у середовищі студентської молоді є формування у юнаків і дівчат конструктивних способів подолання стресових ситуацій і підвищення рівня опірності стресу.

Діаграма 3. Порівняльний аналіз рівня алкоголізму (дівчата та хлопці)

Щодо порівняння рівня алкоголізму серед курсантів I і III курсів, то він домінує на III курсі. Загальна кількість першокурсників, у яких переважає побутовий алкоголізм і рівень алкоголізму, – 9, а третьокурсників – 12. Основним завданням є виявлення серед студентів осіб, що мають схильність до адиктивної поведінки, зокрема до алкоголізму. Через те, що майбутня професія курсантів пов'язана із значним впливом емоціогенних і стресових факторів, то першочерговим завданням є формування навичок здорового способу життя і цілеспрямованої поведінки.

Діаграма 4. Порівняльний аналіз серед курсантів I та III курсів

У курсантів виявляється схильність до адиктивної поведінки і значний відсоток у студентському середовищі мають рівень алкоголізму. Це тривожний сигнал у формуванні фізично і морально здорового майбутнього нашої країни.

Відповідно до результатів дослідження важливо розробити превентивні заходи для роботи зі студентською молоддю, серед них:

- 1) формування в молоді чіткої установки на неприйняття різних форм залежності; виявлення групи ризику і надання їм соціально-педагогічної і психологічної допомоги;
- 2) формування в молоді стратегічної мотивації (далеких перспектив);
- 3) формування рис соціально успішної особистості, що вдосконалюється;
- 4) посилення захисних механізмів психіки і послаблення провокуючих;
- 5) забезпечення просоціальної активності юнаків, суспільно корисної діяльності, необхідної для їхнього повноцінного розвитку і попередження девіантної поведінки, шляхом включення юнаків в групу просоціальної орієнтації;

6) включення спеціально підготовлених юнаків у процес профілактики за принципом додатковості як суб'єктів надання допомоги одноліткам у вирішенні емоційних проблем, вирішення конфліктних ситуацій як активних пропагандистів здорового способу життя;

7) поширення інформації про причини, форми і наслідки адикцій; формування навичок аналізу і критичної оцінки інформації про психоактивні речовини;

8) формування здорового способу життя і тверезих установок у студентської молоді;

9) навчання батьків створенню в сім'ї атмосфери, що виключає вживання наркотиків, способам заповнення дозвілля, надання допомоги дітям в організації свого життя.

10) зміна ціннісного ставлення молоді до хімічних адикцій, формування особистої відповідальності за свою поведінку, що обумовлюють зниження попиту на психоактивні речовини серед студентської молоді [8].

Висновки. Упровадження системи профілактичних заходів щодо попередження адиктивної поведінки серед курсантів забезпечить формування мотивації здорового способу життя студентства, розроблення стратегії щодо мінімізації факторів соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості, вияву різних видів її активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язаного з усуненням факторів та умов вживання психоактивних речовин.

Зважаючи на результати теоретичного та експериментального дослідження проблеми адиктивної поведінки молоді, зазначимо, що в студентів домінує стійка гедоністична мотивація, небажання пристосовуватися до мінливої реальності, що супроводжується потребою в змінах психічного стану шляхом прийому психоактивних речовин. Схильність до різних форм адиктивної поведінки є виявом стійкого бажання юнаків до самотвердження, що відбувається в такий деструктивний спосіб і призводить до формування в особистості моделі залежної поведінки. Схильність студентської молоді до вживання алкоголю може «тягнути» за собою інші види адикцій, зокрема ті, що пов'язані із низьким рівнем задоволення соціальних потреб, тобто різні види нехімічних адикцій.

Подальше дослідження буде спрямоване на виявлення особливостей когнітивної та афективної сфери осіб, що є схильними до різних адикцій. Важливим етапом буде побудова та порівняння профілів адитивної особистості з хімічною та нехімічною залежностями.

1. Аддиктивное состояние человека: учеб. пособие / С.В. Дремов, А.М. Уразаев, Н.Л. Мамышева. – Томск: Изд-во Томского ун.-та. 2000. – 388 с.

2. Айвазова А.Е. Психологические аспекты зависимости / А.Е. Айвазова. – СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 120 с.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 623 с.
4. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2006. – 415 с.
5. Вострокнутов Н.В. Семья и проблемы отклоняющегося поведения в современном обществе / Н.В. Вострокнутов // Сборник тезисов международной конференции: подросток и молодежь в меняющемся обществе (проблемы девиантного поведения). – М.: Научная жизнь, 2001. – С. 65–69.
6. Егоров А.Ю. Расстройства поведения у подростков / А.Ю. Егоров, С.А. Игумнов. – СПб.: Речь, 2005. – 331 с.
7. Короленко Ц.П. Психосоциальная аддиктология / Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева. – Новосибирск: Олсиб, 2001. – 251 с.
8. Кулаков С.А. Психотерапия и психопрофилактика аддиктивного поведения у подростков / С.А. Кулаков. – СПб., 1996. – 566 с.
9. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Київський ун.-тет, 2002. – 343 с.
10. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения / В.Д. Менделевич. – М.: МЕДпресс, 2001. – 533 с.
11. Руководство по аддиктологии / под ред. проф. В.Д. Менделевича. – СПб.: Речь, 2007. – 768 с.
12. Фетискин Н.П. Психология аддиктивного поведения / Н.П. Фетискин. – Кострома: КГУ, 2005. – 272 с.
13. Шабалина В.В. Психология зависимого поведения / В.В. Шабалина. – СПб.: Питер, 2001. – 584 с.

Калька Н.М. Социально-психологические детерминанты аддиктивного поведения курсантов и пути его профилактики

Проанализированы причины склонности к аддиктивному поведению среди студентов, детально охарактеризованы стадии аддиктивного процесса. Приведены результаты исследования склонности к алкогольной зависимости среди курсантов. Предложена система профилактических мероприятий для предупреждения появления аддикций.

Ключові слова: аддиктивное поведение, аддикция, аддиктивный процесс, алкогольная зависимость, химическая зависимость, девиантное поведение, зависимость, юношество.

Kal'ka N.M. Socio-psychological determinants of cadets' addictive behavior and the ways of its prevention

The author analyzes the causes of predisposition to cadets' addictive behavior. The author presents the detailed description of the additive process stages. The results of cadets' susceptibility to alcohol addiction research are cleared up. The system of preventive measures against addiction emergence among cadets is suggested in the article.

Key words: addictive behavior, addiction, process of addiction, adolescence, alcohol addiction, chemical addiction, deviant behavior, addiction.